

הסוגיא השש עשרה – 'דובשא' (לח ע"א)

1. ואמר מר בר רב אשי: האי דובשא דתמרי מברכין עלויה שהכל נהיה בדברו. מאי טעמא? זיעה בעלמא הוא.	א. מימרא של מר בר רב אשי בעניין הברכה על דבש תמרים, ונימוק למימרא
2. כמאן? כי האי תנא, דתנן: דבש תמרים, ויין תפוחים, וחומץ ספוניות, ושאר מי פירות של תרומה – רבי אליעזר מחייב קרן וחומש, ורבי יהושע פוטר.	ב. מקור תנאי להלכה שבמימרא
3. אמר ליה ההוא מרבנן לרבא: טרימא מהו? לא הוה אדעתיה דרבא מאי קאמר ליה. יתיב רבינא קמיה דרבא, אמר ליה: דשומשמי קא אמרת, או דקורטמי קא אמרת, או דפורצני קא אמרת? אדהכי והכי אסקיה רבא לדעתיה, אמר ליה: חשילתא ודאי קא אמרת, ואדכרתן מלתא הא דאמר רב אסי: האי תמרי של תרומה מותר לעשות מהן טרימא, ואסור לעשות מהן שכר.	ג. שאלה הלכתית בעניין הברכה על טרימא, ודיון של אמוראי בבל במשמעות המילה "טרימא"
4. והלכתא: תמרי ועבדינהו טרימא – מברכין עלויהו בורא פרי העץ.	ד. פסק הלכה מנומק בעניין הברכה על טרימא
5. מאי טעמא? במלתייהו קיימי כדמעיקרא.	

מסורת התלמוד

[1] ואמר **מר בר רב אשי**: **האי דובשא דתמרי מברכין עלויה שהכל נהיה בדברו**. השוו תוספתא ברכות ד ו. **זיעה בעלמא**. בבלי פסחים כד ע"ב; חולין צט ע"ב. [2] **דבש תמרים... רבי אליעזר מחייב קרן וחומש, ורבי יהושע פוטר**. משנה תרומות יא ב. [3] **דאמר רב אסי**: **האי תמרי של תרומה מותר לעשות מהן טרימא, ואסור לעשות מהן שכר**. השוו תוספתא מעשר שני ב ב. [5] **במלתייהו קיימי כדמעיקרא**. השוו לעיל, לו ע"א (סוגיא ה, "קמחא", פסקאות [2] ו-[4], "אף על גב דאישתני, במילתיה קא"י").

רש"י

זיעה בעלמא הוא ואינו פרי לברך עליו בורא פרי העץ. **וחומץ ספוניות סופי ענבים שאין מתבשלים עולמית, ועושים מהן חומץ**. **מחייב קרן וחומש לשותה ממנו בשוגג**. **ורבי יהושע פוטר דזיעה בעלמא הוא, ואין שם תרומה חל עליו, ואין לך פרי הניתן למשקה אלא זיתים וענבים בלבד, והיינו כמר בר רב אשי**. **טרימא מהו מזה מברכין עליו, ושם טרימא כל דבר הכתוש קצת ואינו מרוסק**. **לא הוה אדעתא דרבא לא היה מבין מהו שואל**. **אמר ליה רבינא לההוא מרבנן**: איזו טרימא אתה שואל. **דקורטמי כרכום, שכותשים אותו ונותנין בו יין ושותין**. או **דשומשמי להוציא שמנן**. או **דפורצני כתישת ענבים לתת לתוך החרצנים מים לעשות תמד**. **אמר ליה רבא**: **חשילתא קא אמרת מתוך דברי רבינא הבין רבא את השאלה**, אמר ליה: **דבר מעוך שאלתני, כמו ביעי חשילתא דשחיתת חולין (צג א)**. **מותר לעשות מהן טרימא שאינו מפסידה, אלמא דבמילתייהו קאי, וכיון דהכי הוא מברכין עליה בורא פרי העץ**.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

הסוגיא שלנו עוסקת בשני עיבודים של פרי התמר: דובשא וטרימא. הדובשא, דבש תמרים, מוגדרת כ"זיעה בעלמא", ולכן ברכתה "שהכל" [1]. מדובר בדבש הנוסף מאליו מן התמר, והוא מוגדר "זיעה" בהתאם לשיטה התנאית הרואה במיצים הנוטפים מן הפרות מאליהם שינוי לרעה במצב הצבירה של הפרי [2]. לעומת זאת הטרימא, מחית תמרים, מוגדרת כעיבוד שבו התמרים נשארים "במילתייהו כבעיקרא" [5], במתכונתם המקורית, ולכן ברכתה נשארת "בורא פרי העץ" [3-4].

סוגיא זו אינה שייכת מבחינה עניינית לסביבתה הקרובה. סדר הסוגיות המוסבות על משנה ברכות ו א הוא כסדר הבבות במשנה שם – פרות האילן ויין, פרות האדמה ופת, וירקות. הברכות על עיבודי פרות האילן נידונו לעיל בסוגיות ג'ה, ואילו הסוגיא שלנו ממוקמת בעיצומן של הסוגיות העוסקות בפת ובעיבודי דגן דמויי פת. הסוגיא הקודמת עסקה במאפים דמויי פת כגון "כוכא דארעא", כיכר הקרקע, כנראה מאפה דמוי פת הנעשה במחבת או ישירות על הגחלים שעל גבי הקרקע, ואילו הסוגיא הבאה עוסקת בשתייתא, תערובת של קמח ומים.

מדוע, אם כן, ממוקמת הסוגיא פה דווקא? הסוגיא הקודמת עסקה בשני סוגי מאפה ארץ-ישראליים, טרוקנין וטריטא, וברכותיהם, והיא הסתיימה בהלכה של מר בר רב אשי בעניין כוכא דארעא שלפיה יוצאים בה ידי חובת מצה בפסח אף על פי שאינה בגדר פת ממש, משום שאין צורך בפסח בפת ממש, ודי ב"לחם עוני". סוגיא זו מתקשרת לסוגיא הקודמת בשתי דרכים:

1. היא פותחת במימרא נוספת של מר בר רב אשי, שאף היא עוסקת בהגדרת מאכלים לצרכים הלכתיים: כשם שכוכא דארעא אינה נחשבת לפת של ממש, אלא "לחם עוני" בלבד, כך דבש תמרים אינו נחשב פרי ממש וברכתו "שהכל נהיה בדברו" [1]. לשתי המימרות של מר בר רב אשי, זו שבסוף הסוגיא הקודמת וזו שבתחילת הסוגיא שלנו, נלווה טעם המובא בלשון "מאי טעמא".

2. בהמשך הסוגיא נידון מאכל ארץ-ישראלי בשם "טרימא", מילה הדומה בצליל לשם המאכל הארץ-ישראלי "טריטא" הנידון בסוגיא הקודמת. ואכן, בשני המקרים מדובר בשמות מאכלים ביוונית שחדרו ללשון חכמים, ומוכרים מן התוספתא. לפי אחת ההצעות המובאות בסוגיא ההיא טריטא היינו בצק מורתח, והיינו "(א)טריות" – ביוונית itria – המוזכרות בתוספתא נדרים ג א. טרימא בסוגיא שלנו היינו trimma, מחית תמרים, הנזכרת בתוספתא מעשר שני ב ב.

נראה ששתי המימרות של מר בר רב אשי, על טעמיהן, נמסרו יחד כקובץ¹, ובעל הגמרא שיבץ אותן כאן בגלל הקשר של המימרא הראשונה לסוגיא הקודמת, ואגב הבאת המימרא ההיא הביא גם את המימרא השנייה, זו שעומדת בראש הסוגיא שלנו, ובנה סביבה את הסוגיא שלנו. אך המימרא הראשונה מובאת בסוף הסוגיא הקודמת בלשון "ואדם יוצא בה ידי חובתו בפסח", ניסוח שאינו עומד בפני עצמו, והוא תלוי בהקשר של הסוגיא שם ובשם העצם המקדים "כוכא דארעא". אם שתי המימרות היו במקור קובץ, עלינו להניח שעורך הסוגיא הקודמת הוציא את המימרא הראשונה מהקשרה ושינה את לשונה מ"אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח בכוכא דארעא" ל"ואדם יוצא בה ידי חובתו בפסח", ואף על פי כן ראה לנכון להביא יחד עמה את המימרא השנייה בקובץ כלשונה, ולבנות סביבה את הסוגיא שלנו על אתר כאן.

אפשרות אחרת היא שהסוגיא שלנו נוספה לרצף התלמודי בשלב מאוחר יחסית. עניינה של הסוגיא הוא אמנם עיבודים של פרות האילן, ובעל הסוגיא יכול היה לשבצה לעיל, לאחר סוגיא ה, אך הוא בחר לשבצה לאחר סוגיא טו, "טרוקנין", בגלל שתי נקודות הדמיון שהעלינו לעיל: בשתי הסוגיות מצאנו מימרא של מר בר רב אשי בעניין מאכל שהוא גבולי מבחינת הברכה,

1 על קבצים הכוללים שתי מימרות בלבד ראו א' וייס, על היצירה הספרותית של האמוראים, ניו יורק תשכ"ב, עמ' 176-208; מ' בנבויץ, תלמוד האיגוד: מאימתי קורין את שמע (לעיל, סוגיא א הערה 5), עמ' 120. וראו להלן, עיוני הפירוש לפסיקא [1].

ובשתי הסוגיות מצאנו דיון בזהותם ובברכתם של מאכלים ארץ-ישראליים בעלי שמות יווניים דומים: טריטא מכאן וטרימא מכאן.

לפי מר בר רב אשי, על דבש תמרים מברכים "שהכל נהיה בדברו" ולא "בורא פרי העץ". התמרים אמנם כונו "דבש" ברשימת הפרות שבהן נתברכה ארץ ישראל שבדברים ח ח, ואפשר היה לחשוב שהדבש עומד ביחס לתמרים כמו שהיין עומד ביחס לענבים, או הפת ביחס לחיטים, או השמן ביחס לזיתים. אך בניגוד לפת ויין, הזוכים לפי משנה ברכות ו א בברכות מיוחדות יותר מאלו של חומרי הגלם שמהם הם נוצרו, ובניגוד לשמן, השומר על הברכה "בורא פרי העץ" לפי מימרת אמוראים המובאת בראש סוגיא ד, "שמן זית", לעיל לה ע"ב, מר בר רב אשי קובע שמברכים על הדבש את הברכה "שהכל", ברכה כללית יותר מזו של התמרים שמהן הוא נוצר. הא כיצד? לפי מר בר רב אשי, מיצים הנוטפים מפרות הם "זיעה בעלמא" [1], כדעת רבי יהושע במשנה תרומות יא ב הפוטר אותם מן הקנס של המועל בתרומה משום שאינם בגדר פרי אלא הם תוצר לוואי של הפרי.

לפי פשוטה של משנתנו, ברכות ו א, עיבוד של דגנים ופרות אינו גורר אחריו שינוי ברכה (פרט לפת ויין):

על פירות האילן הוא אומר: בורא פרי העץ, חוץ מן היין, שעל היין הוא אומר: בורא פרי הגפן; ועל פירות הארץ הוא אומר: בורא פרי האדמה, חוץ מן הפת, שעל הפת הוא אומר: המוציא לחם מן הארץ.

ואף על פי כן, במשנה ג בפירקין שנינו:

על דבר שאין גדולו מן הארץ אומר שהכל. על החומץ ועל הנובלות ועל הגובאי אומר שהכל. על החלב ועל הגבינה ועל הביצים אומר שהכל. ר' יהודה אומר: כל שהוא מין קללה אין מברכין עליו.

החומץ הוא יין שהתקלקל, והנובלות הן פרות שנשרו לפני פרקם ונתקלקלו. דומה שהסיבה לברכה המיוחדת על פרות אלו² מרומזת בדברי רבי יהודה: לדעת רבי יהודה, אין מברכים כלל על הדברים הנמנים בבבא השנייה של המשנה – החומץ, הנובלות והגובאי – משום שהם מיני קללה. לדעת התנא קמא, היות הדברים הללו "מין קללה" אמנם אינו סיבה שלא לברך עליהם כשנהנים מהם, אך גם אין לכנות את החומץ והנובלות "פרי העץ" בנוסח הברכה, ויש לברך עליהם את הברכה הכללית "שהכל נהיה בדברו".³

במקרה של חומץ קשה לחשוב על ברכה מתאימה אחרת: חומץ אינו פרי שנתקלקל אלא יין שנתקלקל, והרי כבר שונתה הברכה על הענבים לאחר שעובדו לכדי יין גם לפי משנתנו. קשה להניח שברכת החומץ חוזרת להיות ברכת "בורא פרי העץ", לאחר שעל היין כבר בירכו "בורא פרי הגפן" בטרם הפך לחומץ. מצד שני, קשה להניח שמברכים על החומץ "בורא פרי הגפן", שהרי היין גורם ברכה לעצמו בגלל חשיבותו והיותו משביע, והחומץ אינו חשוב ואינו משביע. מתבקשת, אפוא, ברכה אחרת לחומץ. כיוצא בזה שנוי בברייתא להלן, מ ע"ב, בסוגיא כט, "כמהין ופטרות":

תנו רבנן: על דבר שאין גדולו מן הארץ, כגון: בשר בהמות חיות ועופות ודגים, אומר שהכל נהיה בדברו; על החלב ועל הביצים ועל הגבינה אומר שהכל; על הפת שעפשה, ועל היין

2 הגובאי, מין ארבה, הזכור כאן אף הוא, אף שפשוט הוא שאם מברכים עליו ברכתו "שהכל נהיה בדברו" ככל מאכל מן החי, משום רבי יהודה, הסבור שאין מברכים עליו כלל משום שהוא מין קללה. לדעת התנא קמא מברכים עליו את ברכתו הרגילה, "שהכל נהיה בדברו", אף על פי שהוא מין קללה.

3 בימי האמוראים נתערערה עוד יותר הקביעה שבמשנה שהברכה על פרות אילן מעובדים, פרט ליין, היא "בורא פרי העץ", והברכה על פרות אדמה מעובדים, פרט לפת, היא "בורא פרי האדמה". ראו לעיל, הדיון בסוגיא ג, "יין", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה": הביטוי 'אשתני לעילויא' וזיקת הסוגיא שלנו לשתי הסוגיות הבאות; הדיון בסוגיא ה, "קמחא", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה" (משם מתומצתים הדברים שהבאנו כאן); הדיון בסוגיא י, "מוזנות", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה": לתולדות הברכה בורא מיני מוזנות, ולהלן, הדיון בסוגיא יט, "שלקות", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה".

שהקרים, ועל התבשיל שעבר צורתו אומר שהכל; על המלח ועל הזמית ועל כמהין ופטירות אומר שהכל.

הפת שעטיפשה והיין שהקרים דינם כחומץ מן הטעמים שהזכרנו, ונראה שאף התבשיל שעבר צורתו מין קללה הוא. כל אלו עברו תהליך טבעי של השתנות, המוגדר כהשתנות לרעה, ולכן הם נחשבים "מין קללה".

وهוא הדין לעניינו. אף שהארץ משתבחת ב"דבש" דווקא לפי דברים ח ח, ולא בתמרים שלמים, דומה שבימי התנאים והאמוראים לא נהגו לסחוט תמרים בכוונה כדי להפיק מהם דבש, אלא ניצלו את הדבש שנטף באופן טבעי מן התמרים כדי שלא ילך לאיבוד. כך עולה מבבלי שבת קמג ע"ב – קמד ע"א, שם נאמר שפרט לזיתים וענבים, ואולי גם תותים ורימונים, שאר הפרות "אינם בני סחיטה" – כלומר, אין רגילים לסחוט אותם בכוונה תחילה – ולכן מותר לסחוט אותם לכתחילה בשבת, ומותר לשנות את המיץ היוצא מהם מאליהם.

ואף עמדת מר בר רב אשי [1] שלפיה ברכת הדבש אינה "בורא פרי העץ" אלא "שהכל", משום שהדבש הוא זיעה הנוטפת מאליה מן הפרי, יסודה בהנחה שהדבש נוטף מאליו מן הפרי, ולכן אינו תוצר רצוי אלא תוצר לוואי של התמר, ודינו כ"מין קללה". עמדה זו משתקפת כבר בתוספתא ברכות ד ב: "דבש תמרים, ויין תפוחין, וחומץ ספוניות, מברך עליהן כדרך שמברכין על המוריס". המוריס הוא ציר דגים המהול לפעמים ביין ושמן, והמשנה באה ללמדנו שכשם שמברכים על המוריס אף על פי שהוא מקלקל את טעם היין והשמן שבתוכו, כך מברכים גם על מיצי פרות שונים אף על פי שנוטפתם מן הפרי גורעת מעסיסיותו של הפרי. ברייתא זו אינה עוסקת בהכרח בשאלה כיצד מברכים על הדברים הללו; שאל ליברמן הציע שהתנא לא ביקש אלא לקבוע שמברכים על הדברים הללו – וברכתם "בורא פרי העץ" דווקא – להוציא מדעת רבי יהודה במשנה ג בפירקין שעל כגון אלו אין מברכים כלל.⁴ אך מבריייתא זו עולה שדבש תמרים ויין תפוחים הם מיצים היוצאים מאליהם מן הפרות, ולא מיצים שנסחטו בכוונה תחילה, שכן דינם כדין חומץ ספוניות ומוריס, והם נחשבים פרות שנתקלקלו.

נמצינו למדים שהתנאים סייגו את ההלכה שבמשנה א בפירקין, שלפיה על פרות חיים ומעובדים מברכים "בורא פרי העץ" או "בורא פרי האדמה", בדרך אחת חשובה: על "מין קללה" מברכים "שהכל נהיה בדברו" ולא "בורא פרי העץ". החומץ והנובלות מין קללה הם, משום שהם פרות שנתקלקלו באופן טבעי, ולדעת מר בר רב אשי אף הדבש הנוטף מן התמרים וגורע מעסיסיותם דינו כ"מין קללה", וברכתו "שהכל". הטרימא, לעומת זאת, נמעת בכוונה תחילה, והתמרים "במילתייהו קיימי" [5], עומדים בעין. לכן הברכה על הטרימא היא "בורא פרי העץ". מכיוון שאין מעיכה זו נחשבת איבוד הפרי, מותר להכין טרימא מתמרים של תרומה, כפי שעולה ממימרת רב אסי [3], ומתמרים של מעשר שני, כפי ששנוי בתוספתא מעשר שני ב ב: "אין שורין תמרים להוציא מהן שכר תמרים ולא צמוקין להוציא מהן מי צמוקין, אבל שוחקן ועושה אותן טרימא".

ברם, ממקורות אחרים עולה בבירור שנהגו להפיק דבש מתמרים גם לכתחילה. כבר הזכרנו את הפסוק בדברים ח ח, רשימת שבעת המינים, שבו משמשת המילה "דבש" תחליף לשם פרי התמר, ומשמע שהחשיבו את הדבש יותר מן הפרי עצמו.⁵ מדברי יוסף בן מתתיהו, מלחמות ד, 468-469, עולה שנהגו לדרוך על התמרים כדי להפיק מהם דבש. אף מתוספתא מעשרות ב ב, "התורם גרוגרות ועתיד לדורסן, תמרים ועתיד לדושן [כ"י ארפורט: לדבשן]...", עולה ש"דבשו" את התמרים, דהיינו הפיקו מהם דבש.

4 ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק א, זרעים (לעיל, סוגיא ב הערה 3), עמ' 57. מן הסתם ההלכה הדרימשמעית שבתוספתא קדמה להלכה החדרמשמעית שבמשנה ג בפירקין, ועורך המשנה הוא שהבין מן הלשון "כדרך שמברכים על המוריס" שהברכה על הדברים הללו, שהשתנו לרעה, היא "שהכל נהיה בדברו", כמו הברכה על המוריס.

5 אם כי ניתן לפרש גם שהדבש הזב מאליו מוכיח את עסיסיות הפרי, וכפי שמשמע מן הביטוי "ארץ זבת חלב ודבש" (שמות ג ח ועוד). הפירוש שלפיו "דבש" היינו דבש תמרים מופיע בספרי דברים רצז, אך אין זה בהכרח פשוטו של מקרא. ראו י' פליקס, עולם הצומח המקראי, רמת גן 1968, עמ' 40.

נראה שבזה נחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע במשנה תרומות יא ב, המובאת בפיסקא [2]: רבי אליעזר סבור שהפקת מיצים מפרות בכוונה תחילה היא נפוצה מספיק כדי שנראה בהם "פרות" לעניין תרומה, ואילו רבי יהושע רואה בהם זיעה בעלמא גם אם יש מיעוט שנוהגים לסחטם. כיוצא בזה שני בתוספתא תרומות ט ח: "דבש תמרים, רבי אליעזר מחייב במעשרות". ואפשר שהמציאות בנושא זה השתנה עם הזמן: בימי יוסף בן מתתיהו עדיין נהגו לגדל תמרים כדי "לדבשן", כפי שמשתמע מדברים ח ח. דעת רבי אליעזר משקפת כדרכו את ההלכה הקדומה מימי הבית, שראתה בדבש תמרים "פרי" לכל דבר. ברם במצוקה הכלכלית שבשנים שלאחר החורבן נתפסו התמרים השלמים כבעלי ערך תזונתי גבוה, והפסיקו "לדבשן" ואף חסו על הדבש שזב מהם מאליהם וראו בו "מין קללה", שכן הוא מפחית מערכו ומעסיסותו של הפרי השלם.⁶ ונראה שאף בעל הלכות גדולות התקשה להשלים עם הקביעה שדבש תמרים, אחד משבעת המינים שבהם נתברכה ארץ ישראל, "מין קללה הוא", ומברכים עליו "שהכל". הוא פירש, אפוא, כדלהלן:

דובשא דתמרי דתארו להו מיתרא שהכל, דאמר מר בר רב אשי האי דובשא דתמרי מברכין עליה שהכל, מאי טעמא, זיעה בעלמא הוא. דקיימא לן הלכה כרבי יהושע דתנן דבש תמרים ויין תפוחים וחומץ ספניות ושאר כל מיני פירות של תרומה רבי אליעזר מחייב בקרן וחומש ור' יהושע פוטר. דובשא דדאיב מן תמרי, בורא פרי העץ.⁷

בעל הלכות גדולות מוציא את המילה "דבש" מפשוטה, ומפרש שהדבש שמברכים עליו "שהכל" היינו דווקא מים שהושרו בהם תמרים ("תארו להו מיתרא"). אך דבש הזב מן הפרי, וכל שכן דבש הנסחט מן הפרי, דינו כטרימא ומברכים עליו "בורא פרי העץ".

פרשנות זו לסוגיא שלנו מוקשית. ה"דובשא" מוגדרת כזיעה בעלמא, והכינוי "זיעה" מתאים דווקא לנוזל היוצא מן המוצק, ולא למים שבהם השרו תמרים. בבבלי פסחים כד ע"ב מגדיר אביי בפירוש את "היוצא מתותים תאנים ורימונים" כ"זיעה בעלמא":

איתמר נמי, אמר רב אחא בר עזיה אמר רב אסי אמר רבי יוחנן: הניח חלב של שור הנסקל על גבי מכתו – פטור, לפי שכל איסורין שבתורה אין לוקין עליהם אלא דרך הנאתן.

אמר רבי זירא: אף אנן נמי תנינא: אין סופגין את הארבעים משום ערלה, אלא על היוצא מן הזיתים ומן הענבים בלבד. ואילו מתותים תאנים ורימונים – לא. מאי טעמא – לאו משום דלא קאכיל להו דרך הנאתן?

אמר ליה אביי: בשלמא אי אשמעינן פרי גופא דלא קאכיל ליה דרך הנאתו – שפיר. אלא הכא – משום דזיעה בעלמא הוא.

מן הסוגיא ההיא עולה בבירור שאין המדובר במים שבהם השרו את הפרות הללו אלא במיץ הנוטף מהם.⁸

6 אך ראו י"ד גילת, משנתו של רבי אליעזר בן הורקנוס, תל אביב תשכ"ח, עמ' 292, שפירש כמעט להפך: בימי קדם "השתמשו בעיקר בפירות גופם... ואם זבו מימיהם דינם היה כדין הפירות", ואילו בתקופה הרומית "חדרו מוצרי מותרות ורבו המשתמשים במיצי פירות, והתעוררה הבעיה מה דינם לגבי מעשרות. ההלכה הקדומה חייבתם במעשרות כדן פירות, וכן דעת רבי אליעזר. אולם ר' יהושע סובר בהתאם למגמה הכללית של הקלות... שגברה עם חורבן הבית והמשבר הכלכלי שבא בעקבותיו, כי אין מי פירות חייבים במעשרות".

7 הלכות גדולות, הלכות ברכות הפירות (מהר"י הילדסהיימר, ירושלים תשל"ב, חלק א, עמ' 100-101). וראו גם תוספות ד"ה האי דובשא, ברכות לח ע"א.

8 ונראה שבעל הלכות גדולות נדחק לפרש שמיצי פרות ברכתם "בורא פרי העץ" משום שלהלן, לט ע"א (סוגיא יט, "שלקות", פיסקא [27]), אומר רב פפא שמרק שהושרו בו ירקות דינו כירקות עצמם לעניין ברכה: "אמר רב פפא: פשיטא לי, מיא דסלקא – כסלקא, ומיא דלפתא – כלפתא, ומיא דכולהו שלקי – ככולהו שלקי", ואם כן הדבר לגבי מים שנחבשו בהם ירקות, כל שכן מיץ הנסחט מן הפרות עצמם. אך נראה כדעת הראשונים שפירשו שם שמדובר על מרקי ירקות שיש בהם ירק, ורב פפא מעיר רק שהירק נחשב עיקר לעומת המרק, אף אם הוא מיעוט. ראו להלן, הדיון בסוגיא יט, "שלקות", עניו הפירוש לפיסקאות [29-23].

עיוני פירוש

[1] ואמר מר בר רב אשי: האי דובשא דתמרי מברכין עלויה שהכל
נהיה בדברו. מאי טעמא? זיעה בעלמא הוא.

הסוגיא הקודמת, "טרוקנין", לח ע"א-ע"ב, מסתיימת במילים "אמר מר בר רב אשי: ואדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח, מאי טעמא? לחם עוני קרינן ביה". בשני המקרים הצגנו את הטעם כחלק מן המימרא. דומה שהמימרות היוו במקור קובץ שבו הסביר מר בר רב אשי את ההכרעות שלו בעניין מאכלים גבוליים: כובא דארעא, שברכתו במשך השנה היא "בורא מיני מזונות", אך הוא מספיק דומה ללחם כדי להיחשב "לחם עוני" בפסח, ודובשא דתמרי, שהוא אמנם חלקו החשוב של הפרי לפי דברים ח ח, ואף על פי כן דינו כדין שאר המיצים הזבים מן הפרות: זיעה בעלמא הוא וברכתו "שהכל". הדמיון שבין המימרות הצדיק לא רק את שילובן יחד בקובץ, אף שאחת מהן עניינה מאפה והאחרת עניינה פרי, אלא אף את שימור הקובץ יחד עם שילובו בתוך הפרק והסוגיות של הפרק. העורך לא שיבץ את הסוגיא שלנו במקומה הטבעי בתחילת הפרק (סביב הסוגיות ג-ה שעניינן הברכות על יין ושמן זית) אלא כאן, וזאת כדי לשמר את הקובץ של מימרות מר בר רב אשי וטעמיהן. מכאן נראה שמר בר רב אשי אחראי לא רק להלכות עצמן אלא גם לטעמיהן. ואף על פי שברגיל יש להבחין בין המימרא העברית לבין הטעמים המובאים בארמית בלשון "מאי טעמא", ולייחס את האחרונים לעורכי הסוגיא,⁹ כאן לשון הטעם הוא לשון אמוראי בבל, כפי שמוכח ממחלוקת רבי זירא ואבבי בבבלי פסחים כד ע"ב שהבאנו לעיל: טעם זה עצמו מוצע שם על ידי אבבי, ומכיוון ששם נחלקו רבי זירא ואבבי בטעמים בלבד, ובארמית, ברור שהטעם הוא המובא מפי אבבי.

[3] אמר ליה ההוא מרבנן לרבא: טרימא מהו? לא הוה אדעתיה דרבא
מאי קאמר ליה. יתיב רבינא קמיה דרבא, אמר ליה: דשומשמי קא
אמרת, או דקורטמי קא אמרת, או דפורצני קא אמרת? אדהכי והכי
אסקיה רבא לדעתיה, אמר ליה: חשילתא ודאי קא אמרת,
ואדכרתן מלתא הא דאמר רב אסי: האי תמרי של תרומה – מותר
לעשות מהן טרימא, ואסור לעשות מהן שכר.

טרימא מוזכרת פעם אחת בספרות חז"ל פרט לסוגיא שלנו, בתוספתא מעשר שני ב ב: "אין שורין תמרים להוציא מהן שכר תמרים ולא צמוקין להוציא מהן מי צמוקין, אבל שוחקן ועושה אותן טרימא". מכאן משתמע שהמילה "טרימא" מתייחסת למחית צימוקים או תמרים. ניתן להבין, אפוא, מדוע התקשה רבא להיזכר במשמעות המילה עד שנזכר בדברי רב אסי שהם פרפרה של ההלכה שבתוספתא, שכן מדובר כאמור במילה יוונית שהיא נדירה ביותר בספרות הרבנית. משנזכר במימרת רב אסי – הוזה בתוכנה להלכה שבתוספתא פרט לעובדה שהיא מזכירה טרימא של תמרים בלבד, ולא של צימוקים – פירש רבא אל נכון שמדובר בחשילתא, באכדית hašilatu, מחית תמרים.¹⁰

"טרימא" הנה מילה יוונית, trimma, ופירושה רוטב או מחית. היא נגזרת מן הפועל tribo שפירושו לשפשף או למרוח, ומשמעותה המדויקת השתנתה ביוונית במשך השנים.¹¹ ביוונית הקלסית היא ציינה משקה מתובל העשוי גריסי שעורה, והגדרה זו היא המופיעה בלקסיקון של לידל וסקוט.¹² אצל אתניאוס מנאוקרטיס, שכתב במאה השנייה לספירה באלכסנדריה, מצאנו

9 ראו ש"י פרידמן, "פרק האשה רבה בבבלי בצירוף מבוא כללי על דרך חקר הסוגיא" (לעיל, סוגיא ה הערה 21), עמ' 301-302, וציונים שם.

10 ראו M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic*, p. 488 (לעיל, סוגיא ג הערה 3), וציונים שם.

11 והשוו פירוש רש"י על אתר, ד"ה טרימא מהו, "כל דבר הכתוש קצת ואינו מרוסק".

12 H.G. Liddell, R. Scott, H.S. Jones and R. McKenzie, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1940, p. 1820, s.v. trimma

כמה וכמה התייחסויות ל-trimma. הוא עצמו מעיד שבימי קדם שימשה המילה לציין משקה מתובל (א, 31e), אך אצלו משמשת המילה לציין רוטב העשוי תות עץ (ז, 293b) או אורגנו (ו, 170c), שבו מבשלים דגים (ז, 326b, 293b) או מגישים צלי (ו, 231a). שאול ליברמן מצביע על שימוש יווני מאוחר אף יותר:¹³ הלקסיקוגרף בן המאה החמישית לספירה הסכים מעיד שהמילה מציינת ממתק שהוגש בחתונה, ולפי הלקסיקוגרף בן המאה התשיעית פטיוס הממתק שהוגש בחתונה היה עשוי דבש ושומשום.

השימוש המאוחר הוא זה שתואם את השימוש בלשון חז"ל, אלא שבמקום מחית תות מצאנו בתוספתא מעשר שני ב ב טרימא של תמרים או צימוקים. אף בסוגיא שלנו הטרימא שבפי רב אסי היא מחית תמרים, חשילתא, והטרימא דפורצני שבפי רבינא היא מחית צימוקים.¹⁴ נראה שאף טרימא דשומשומי וטרימא דקורטמי¹⁵ המוזכרים על ידי רבינא הם מחית זרעוני שומשום ומחית זרעוני חריע, ואפשר שלמחיות אלו הוסיפו דבש וייבשו אותן כדי ליצור מהן את הממתק "טרימא" שהוגש בחתונות לפי הלקסיקוגרפים היווניים המאוחרים.

צמח החריע

צמח השומשום

שאלת "ההוא מרבנן" לרבא מובנת, ואף תשובת רבא מובנת, שכן מן התוספתא וממימרת רב אסי ניכר שטרימא אכן פירושה חשילתא, כאמור. אך מה פשר דברי רבינא לרבא? מן ההקשר נראה שרבינא ידע את המשמעות של המילה "טרימא", והוא ביקש בשאלתו לרענן את זיכרונו

13 ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק ב, זרעים (לעיל, סוגיא א הערה 30), עמ' 732.

14 המילה "פורצני" משמשת בארמית ובסורית הן במובן חרצני ענבים הן במובן צימוקים או תותי עץ מיובשים; ראו תיעוד אצל R. Payne-Smith, *Thesaurus Syriacus*, Oxford 1901, volume 2, col. 3291. ואף על פי שאתניאוס מתייחס מפורשות לטרימא של תותי עץ, יותר נראה שרבינא התייחס לטרימא של צימוקים, וכפי שמצאנו בתוספתא מעשר שני ב ב. פירוש זה מתאים גם למקומות האחרים שבהם משמשת המילה בבבלי; בכל ההיקריות הללו מדובר בפורצני של ענבים שמהם עושים תמור או יין. אך "פורצני" בסורית משמש גם במובן חרצנים, וכך מתרגם אונקלוס את המילה "חרצנים" בבמדבר ו ד. לכן כבר בימי הגאונים פירשו שרבינא מתייחס לטרימא של חרצני ענבים (ראו ב"מ לוי, אוצר הגאונים, פסחים [לעיל, סוגיא ב הערה 54], הפירושים, עמ' 146; ערוך השלם, ערך "פרצן"). פירוש שהובא על ידי סוקולוף ואומץ על ידו (לעיל, הערה 10, עמ' 893). וראו גם הערוך, ערך טרימא, ורש"י על אתר, ד"ה או דפורצני, שפירשו אף הם פורצני במובן חרצנים, אך בגלל הפורצני נאלצו לפרש שהטרימא שבפי רבינא אינה מחית כלל, כמשמעות המילה ביוונית ובתוספתא ואצל רב אסי ורבא. הערוך פירש שכל סוגי הטרימא המוזכרים בדברי רבינא הם מים שבהם הושרו שומשומים או כורכום או חרצנים, ואילו רש"י פירש כן לגבי חרצנים (מים שהושרו בהם חרצנים כדי להכין תמור, משקה דמוי יין), ואילו לגבי קורטמי פירש שמדובר בכורכום שנכתש לתוך יין, ואילו לגבי שומשומי פירש שמדובר בשמן שומשומין המופק בכתישה. אך לא מצאנו שימוש של המילה "טרימא" ביוונית או בעברית או בארמית במובן משרה של חרצנים או שומשום או כורכום, או שמן שומשום או יין המתובל בכורכום. פשוט הוא שגם הטרימא שבפי רבינא היא מחית, ו"פורצני" משמש בדבריו במובן צימוקים או תותים מיובשים, כפי שמצאנו בסורית.

15 לפי רש"י והערוך קורטמא פירושו כורכום, אך למעשה מדובר במילה הלטינית carthamus, חריע, צמח שמפרחיו מפיקים חומר הדומה לכורכום ומשמש תחליף כורכום לתיבול ולצביעה, ומזרעוניו מפיקים שמן; ראו I. Loew, *Die Flora der Juden*, vol. 1, p. 401 (לעיל, סוגיא ד הערה 11); סוקולוף (לעיל, הערה 10), עמ' 1002-1003. זאת ועוד: המילה בארמית מתייחסת לזרעונים דווקא, ולא לפרח שממנו מפיקים תבלין דמוי כורכום כדעת הערוך, שהרי מצאנו בגיטין סט ע"א את הביטוי "קורטמא דחריי", במובן זרעוני חריע. בכך הוא מקביל לשומשום, זרעון נוסף שממנו מפיקים שמן, וכפי שפירש רש"י על אתר, ד"ה דשומשומי, גם בהקשר שלנו. אך נראה שבשני המקרים מדובר לא בכתישה הזרעונים כדי להפיק מהם שמן אלא במחיות של שומשום וחריע שלהן הוסיפו דבש כדי ליצור ממתק; ראו להלן בסמוך.

של רבא באשר למשמעות המילה. אך למה התכוון רבינא בדיוק? אם התכוון למחית שומשומים, מחית זרעוני חריע ("קורטמא" פירושה חריע) ומחית צימוקים ("פורצני") – מדוע לא הזכיר בדבריו גם מחית תמרים, הטרימא שהייתה מוכרת לאמוראי בבל מדברי רב אסי, או מחית הצימוקים המוזכרת בתוספתא? כ"י מינכן אכן גורס בדברי רבינא "דקורטמי קאמרת או דתמרי קאמרת או דשומשמי קאמרת או דפורצני קאמרת", אך גירסא זו יחידאית היא, ונראה שהגרסן הוטרד מן הקושי שלנו ולכן הוסיף "או דתמרי קאמרת".

פרשן מתקופת הגאונים פירש שרבינא התייחס לתיבולים שונים של מחית התמרים, ובכך הזכיר לרבא בעדינות שטרימא בלשון חז"ל היינו חשילתא בארמית בבליית – מחית תמרים. פרשן זה זיהה את הטרימא עם מאכל פרסי בשם כורמאה, וכתב: "פרסים עושין תמרין ומוציאין גרעיניהן ומעברין עמם שומשמין או ענבים ומוציאין חרצניהם וקורין אותן כרמאה".¹⁶ בעקבות פירוש זה הלך שאול ליברמן כשזיהה את החשילתא המתובלת בשומשומין עם הרקיק היווני המכונה trimma ועשוי דבש ושומשומין. אך אין הדברים נראים, שהרי חשילתא וכורמאה עיקרם תמרים (לאו דווקא דבש תמרים!) והשומשום טפל להם, לעומת ממתק מחית השומשום המתובל בדבש ומכונה "טרימא".

נראה שרבינא התייחס לסוגים נוספים של טרימא העשויים שומשום או זרעוני חריע או צימוקים, ודווקא נמנע מלהזכיר את הטרימא העשויה תמרים. רבינא ידע שהשואל מתייחס לטרימא של תמרים דווקא, זו המוכרת מן המימרא של רב אסי, שהיא החשילתא שנהגו לאכול בבבל. אך היה ניכר שרבו, רבא, לא זכר את המילה "טרימא". מפאת כבודו של רבו לא רצה רבינא למהר ולהשיב במקומו, אלא רצה לרמוז לרבו במה מדובר, ולכן הציע שאולי השואל מתייחס לשלושה סוגים נפוצים פחות של טרימא, מתוך תקווה שרבא ייזכר בהגדרת המילה ויציע שמדובר בחשילתא, כפי שאכן קרה.